

ความเป็นมาของศูนย์ศึกษา การพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

พรพรรณ ดิสกุล*

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงงานหนัก ครอบคลุมพื้นที่ทุรกันดารของประเทศ ตลอดระยะเวลาอันยาวนานแห่งการครองราชย์ เพื่อพัฒนาความเจริญอยู่ของพลกนิกรซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีความเป็นอยู่อย่างยากจนแร้นแค้นให้ดีขึ้น จนกระทั่งสามารถพึ่งตนเองได้ อันจะนำมาสู่การพัฒนาในระดับที่สูงขึ้นต่อไป ดังพระราชดำรัส “โครงการตามพระราชดำรินี้ ก็เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความเป็นอยู่ของประชาชน อันนี้ก็เป็นส่วนใหญ่ เพราะว่าอย่างที่ว่าประเทศจะคงอยู่ได้ ก็โดยที่ประชาชนมีฐานะดี และสภาพความเป็นอยู่มีความมั่นคง มีความปลอดภัย มีความเจริญ ฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาก็เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของประเทศ” (สำนักราชเลขาธิการ, 2533: 248-249) ปัญหาความยากจนของเกษตรกรอันสืบเนื่องมาจากผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำทำให้รายได้ไม่เพียงพอ นั้น สาเหตุประการหนึ่งเกิดจากการขาดความรู้ในการประกอบอาชีพ จึงไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ พระองค์

ทรงตระหนักดีว่าเกษตรกรส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อยมากที่จะเข้าใจวิชาการสมัยใหม่จำเป็นต้องมีวิธีการถ่ายทอดอบรมที่เหมาะสม ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จึงมีพระราชดำริให้จัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริขึ้น เพื่อศึกษาค้นคว้า ทดลอง วิจัยและแสวงหานวัตกรรมและการพัฒนาต่าง ๆ ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและการประกอบอาชีพของราษฎรที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคนั้น ๆ เพื่อให้ราษฎรสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างจริงจัง และเมื่อค้นพบพิสูจน์ได้ผลแล้วก็นำผลไปพัฒนาสู่ราษฎรในหมู่บ้านใกล้เคียงจนกระทั่งขยายผลแผ่กระจายวงกว้างออกไป ศูนย์นี้จะทำหน้าที่เป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2527: 3)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับแนวทางและวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งศูนย์การศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2526 ความ

* เจ้าหน้าที่วิเคราะห์งบประมาณ 6 สำนักงานงบประมาณ สำนักนายกรัฐมนตรี

ตอนหนึ่งว่า “เป็นการสาธิตการพัฒนาเบ็ดเสร็จ หมายถึง ทุกสิ่ง ทุกอย่าง ทุกด้านของชีวิต ประชาชนที่จะหาเลี้ยงชีพในท้องที่จะทำอย่างไร และให้เห็นวิทยาการแผนใหม่ จะสามารถที่จะหาวิธีการจะทำมาหากินให้มีประสิทธิภาพ ... ด้านหนึ่งก็เป็นจุดประสงค์ของศูนย์ศึกษาฯ ก็เป็นสถานที่สำหรับค้นคว้าวิจัยในท้องที่ เพราะว่าแต่ละท้องที่สภาพฝนฟ้าอากาศ และประชาชนในท้องที่ต่าง ๆ กัน ก็มีลักษณะแตกต่างกันมากเหมือนกัน ... กรมกองต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประชาชนทุกด้านก็สามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประองคองกัน ประสานกัน ตามธรรมชาติแต่ละฝ่ายต้องมีศูนย์ของตน แต่ว่าอาจจะมิจานคือว่าเป็นศูนย์ของตนเอง คนอื่นไม่เกี่ยวข้อง และศูนย์ศึกษาการพัฒนาเป็นศูนย์ที่รวบรวมกำลังทั้งหมดของเจ้าหน้าที่ทุกกรม กอง ทั้งในด้านเกษตรหรือในด้านสังคม ทั้งในด้านงานทางการส่งเสริมการศึกษามาอยู่ด้วยกัน ก็หมายความว่าประชาชนซึ่งจะต้องใช้วิธีการทั้งหลายก็สามารถที่จะมาดู ส่วนเจ้าหน้าที่ซึ่งให้ความอนุเคราะห์แก่ประชาชนก็มาอยู่พร้อมกันในที่เดียวกันเหมือนกัน ซึ่งเป็นสองด้าน ก็หมายความว่าที่สำคัญปลายทาง คือ ประชาชนจะได้รับประโยชน์และต้นทุนของผู้เป็นเจ้าของที่ให้ประโยชน์” จากพระราชดำรัสนี้สรุปได้ว่าศูนย์ศึกษาการพัฒนา มีแนวทางและวัตถุประสงค์ ดังนี้ (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2539: 342-343)

1. ดำเนินการศึกษา ค้นคว้า วิจัย และทดลองหาแนวทางและวิธีการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ศูนย์ศึกษาการพัฒนาจึงเป็นเสมือนต้นแบบของความสำเร็จที่จะเป็นแนวทางและตัวอย่างของผลสำเร็จให้แก่พื้นที่อื่น ๆ ที่อยู่โดยรอบศึกษาหาความรู้และนำไปปฏิบัติ

2. แลกเปลี่ยนสื่อสารระหว่างนักวิชาการ นักปฏิบัติและประชาชน การศึกษาค้นคว้า ทดลอง วิจัย

ต่าง ๆ ที่ได้ผลแล้วควรจะนำไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่จริงได้ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ควรเป็นแหล่งผสมผสานวิชาการและการปฏิบัติ ซึ่งจะให้ความรู้แก่ราษฎร เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าทดลองและวิจัยของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานและเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือถ่ายทอดประสบการณ์ รวมถึงเป็นแนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างคน 3 กลุ่ม คือ นักวิชาการ เจ้าหน้าที่ซึ่งทำหน้าที่พัฒนาส่งเสริมและเกษตรกร

3. พัฒนาแบบผสมผสาน ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ เป็นตัวอย่างที่ดีของแนวความคิดแบบสหวิทยาการ ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในพื้นที่นั้น ๆ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ แต่ละแห่งจะเป็นแบบจำลองของพื้นที่และรูปแบบการพัฒนาที่ควรจะเป็นเป็นตัวอย่างว่าในพื้นที่ลักษณะหนึ่ง ๆ นั้นจะสามารถใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ได้อย่างไรได้บ้าง มิใช่การพัฒนาเฉพาะทางใดทางหนึ่งแต่พยายามใช้ความรู้หลากหลายที่สุด และแต่ละสาขาที่เป็นประโยชน์ก็เกื้อหนุนกับการพัฒนาสาขาอื่น ๆ ระบบของศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ควรเป็นการผสมผสานระหว่างการดำเนินงานและการบริหารที่เป็นระบบด้วย

4. ประสานงานระหว่างส่วนราชการ เนื่องจากกระบวนการพัฒนาและระบบราชการไทยมีปัญหาหนี้โดยพื้นฐาน เป็นสิ่งบั่นทอนประสิทธิภาพและผลสำเร็จของงานลงอย่างน่าเสียดาย แนวทางการดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ทุกแห่ง จึงเน้นการประสานงาน ประสานแผน และการจัดการระหว่างกรมกอง และส่วนราชการต่าง ๆ

5. เป็นศูนย์บริการแบบเบ็ดเสร็จ กล่าวคือ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ มีการศึกษาทดลองและสาธิตให้เห็นความสำเร็จของการดำเนินงานในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านการเกษตร การปศุสัตว์ และการประมง ตลอดจนการพัฒนาทางด้านสังคมและงานศิลปอาชีพ ในลักษณะของ **พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต** เมื่อราษฎรผู้สนใจเข้าไปศึกษาดูงานก็จะได้รับความรู้

รอบด้านอย่างสะดวกรวดเร็ว ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์สูงสุด

ราษฎรที่อยู่รอบ ๆ บริเวณพื้นที่ของศูนย์ศึกษาการพัฒนา จะเป็นประชากรกลุ่มเป้าหมายกลุ่มแรกที่ได้รับประโยชน์จากผลการศึกษาของแต่ละศูนย์ศึกษาการพัฒนา กล่าวคือ เจ้าหน้าที่รับผิดชอบเรื่องงานส่งเสริมจะนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาในศูนย์ศึกษาการพัฒนา ส่วนที่ได้ผลดีไปบอกกล่าวแนะนำให้กับเกษตรกรหมู่บ้านเป้าหมาย ซึ่งสมัยก่อนเรียกว่า *หมู่บ้านบริวาร* แต่ในปัจจุบันนี้เรียกว่า *หมู่บ้านรอบศูนย์* แต่ละศูนย์ จะมีประชากรหมู่บ้านรอบศูนย์ 8-15 หมู่บ้านในการส่งเสริม นั้นมีทั้งวิธีให้เกษตรกรเข้ามาอบรมในศูนย์ ในหลักสูตรต่าง ๆ เช่น การเพาะปลูกพืชชนิดต่าง ๆ การขยายพันธุ์พืช การเลี้ยงสัตว์ การประมง เป็นต้น หรือเจ้าหน้าที่ฝ่ายส่งเสริมออกไปแนะนำส่งเสริมในหมู่บ้าน หรือเกษตรกรจะเข้ามาศึกษาดูงานในศูนย์ด้วยตนเองหรือเข้ามาเป็นหมู่คณะก็ได้ เมื่อหมู่บ้านรอบศูนย์ ได้รับการส่งเสริมได้ผลในระดับหนึ่งแล้ว หมู่บ้านเหล่านี้ก็จะหมู่บ้านตัวอย่างให้เกษตรกรพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลออกไปเข้ามาศึกษาและดูงานได้ การขยายผลการส่งเสริมของศูนย์ ก็จะได้ขยายขอบเขตให้กว้างขวางออกไปเรื่อย ๆ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2539: 39-40)

ปัจจุบันศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำรินี้มีจำนวน 6 ศูนย์ กระจายอยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ เพื่อเป็นแบบจำลองของพื้นที่และรูปแบบการพัฒนาที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ดังพระราชดำริสความว่า “การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา ภูมิประเทศตามสังคมวิทยา คือนิสัยใจคอของคนเรา จะไปบังคับให้คนคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำ เราเข้าไป

ไปช่วยโดยที่จะคิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราเข้าไปดูว่าเขาต้องการอะไรจริง ๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจหลักการของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง” (คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2539: 37) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาแต่ละแห่งจะมีรูปแบบการพัฒนาที่แตกต่างกันตามสภาพภูมิศาสตร์และพื้นที่ของศูนย์ฯ นั้นตั้งอยู่ ดังนี้ (คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2540: 265-285)

1. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อยู่ในเขตอำเภอนมสรวง จังหัดฉะเชิงเทรา จากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติลงเป็นจำนวนมากส่งผลให้พื้นที่บริเวณนี้มีสภาพเป็นดินปนทรายขาดความอุดมสมบูรณ์ไม่สามารถเพาะปลูกพืชเจริญเติบโตและให้ผลผลิตที่มีคุณภาพได้ และขาดแคลนน้ำสำหรับเพาะปลูกรวมทั้งน้ำบริโภค งานหลักของศูนย์ฯ แห่งนี้ได้แก่ การค้นคว้า ทดลองและสาธิตการพัฒนาทำกินของเกษตรกรให้มีความอุดมสมบูรณ์ เป้าหมายคือ การเพิ่มผลผลิตของพืชหลายชนิดโดยมีกรมพัฒนาที่ดินเป็นหน่วยงานหลักในการประสานงานกับส่วนราชการต่าง ๆ ในพื้นที่รวมถึงภาคเอกชนที่สนับสนุนการดำเนินงานของศูนย์ฯ มีศูนย์สาขาประกอบด้วยศูนย์บริการพัฒนาบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี และโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณเขาชะโงก จังหวัดนครนายก งานหลักคือการปรับปรุงและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติพื้นฐานเพื่อให้สามารถนำมาใช้ในการทำการเกษตรได้อย่างยั่งยืน ตลอดจนจัดตั้งธนาคารโค-กระบือ สาธิตการเลี้ยงปลา ผลิตและแจกจ่ายพันธุ์ปลา ฝึกอบรมศิลปอาชีพและแนะนำส่งเสริมเผยแพร่หลักการและวิธีการสหกรณ์ เป็นต้น

2. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อยู่ในตำบลสามพระยา อำเภอลำลูกกา จังหวัดเพชรบุรี แต่เดิมเกษตรกรที่อยู่

อาศัยและทำการเกษตรในพื้นที่นี้ทำการเพาะปลูก แต่ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพต่ำ มีปริมาณน้อยลงทุกที ทั้งนี้เป็นผลมาจากสภาพของดินถูกไถทำลายจากการปลูกสับประรดโดยใช้สารเคมี รวมทั้งสภาพของป่าได้ถูกหักล้างทำลายลงไม่จนหมดสิ้น ทำให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลหรือตกน้อย ทางศูนย์ฯ จึงดำเนินการตามแนวพระราชดำริ โดยจัดระเบียบที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน พัฒนาคุณภาพชีวิตส่งเสริมการพัฒนาอาชีพ และการตลาดให้แก่เกษตรกร ทำการเกษตรแบบผสมผสาน นอกจากนี้ทางศูนย์ฯ ยังมุ่งเน้นการฟื้นฟูสภาพป่าเสื่อมโทรม และสร้างแนวป้องกันไฟฟ้าแบบเบี่ยง คือใช้แนวคูคลองและพืชเศรษฐกิจสีเขียวเป็นต้น โดยพยายามศึกษาหาวิธีการที่จะให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในการปรับปรุงและอนุรักษ์ป่า หรือมีทั้งมีรายได้และผลประโยชน์จากป่าและจากพืชได้ในขณะเดียวกัน กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน กรมตำรวจเป็นหน่วยงานหลักในการประสานการดำเนินงานในพื้นที่ และมีศูนย์สาขาประกอบด้วย โครงการศึกษาวิธีการฟื้นฟูต้นเสื่อมโทรมเขาชะงุ้ม จังหวัดราชบุรี

3. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตั้งอยู่ที่อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ งานหลักคือการศึกษาค้นคว้าหา รูปแบบที่เหมาะสมในการพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำลำธาร มีการปลูกป่า 3 อย่าง โดยการใช้น้ำจากระบบชลประทาน น้ำฝนและฝายเก็บกักน้ำขนาดเล็กตามแนวร่องหุบเขา (check dam) เพื่อรักษาความชุ่มชื้น และการใช้ลุ่มน้ำให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ โดยให้ต้นทางเป็นป่าไม้และปลายทางทำการประมง รวมทั้งทำเกษตรกรรม การทำปศุสัตว์เลี้ยงโคนม สัตว์ปีก การเกษตรอุตสาหกรรม และการตลาดอีกด้วย โครงการที่เห็นผลสำเร็จอย่างเด่นชัด คือ โครงการศูนย์บริการขยายพันธุ์ไม้ดอกไม้ผลบ้านไร่อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการนี้ต่างมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น จนสามารถขยายผลไปสู่

หมู่บ้านอื่น ๆ อีกหลายหมู่บ้านทั้งในเขตภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ กรมชลประทาน เป็นหน่วยงานหลักประสานการดำเนินงานในพื้นที่ และมีสาขาประกอบด้วย โครงการศูนย์บริการการพัฒนาขยายพันธุ์ไม้ดอกไม้ผลบ้านไร่อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ โครงการพัฒนาเปิดเสรีลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำปิง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอฮอด อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ และอำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน โครงการพัฒนาพื้นที่ป่าขุนแม่กวางอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ และโครงการพัฒนาดอยตุงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดเชียงราย

4. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อยู่ในเขตตำบลสนามไชย อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก มีพระราชประสงค์ในการค้นคว้า ทดลองและสาธิตการพัฒนาปรับปรุงสภาพแวดล้อมด้านการประมง การเพาะเลี้ยงชายฝั่ง พัฒนาพืชเศรษฐกิจและพัฒนาปศุสัตว์ เพื่อให้เกษตรกรสามารถเพิ่มผลผลิตได้ในระยะยาว เป็นการยกระดับฐานะความเป็นอยู่อาชีพของเกษตรกรในพื้นที่ ในขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและรักษาคุณภาพระหว่างทรัพยากรธรรมชาติควบคู่กันไปด้วย เช่น การเลี้ยงกุ้งกุลาดำ โดยไม่มีผลกระทบต่อป่าชายเลน เกษตรกรที่เข้าร่วมในโครงการของศูนย์ฯ นอกจากจะได้รับความรู้เพื่อนำไปพัฒนาอาชีพของตนแล้ว ยังเข้าใจในเรื่องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมซึ่งมีผลกระทบต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนในที่สุด กรมประมงเป็นหน่วยงานหลักในการประสานการดำเนินงานในพื้นที่

5. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อยู่ที่บ้านนาคเค้า ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร พระราชประสงค์ของการจัดตั้งศูนย์ศึกษา เพื่อการศึกษา

และทดลองงานพัฒนาการเกษตรต่าง ๆ ตามความเหมาะสม สำหรับเป็นตัวช่วยให้เกษตรกรนำไปปฏิบัติ รวมทั้งการปลูกพืชเศรษฐกิจที่มีผลต่อการเพิ่มรายได้ของเกษตรกร เช่น ส่งเสริมให้เกษตรกรรู้จักการปลูกข้าวไร่ทำพันธุ์และเป็นแหล่งเมล็ดพันธุ์ของหมู่บ้านเพื่อจำหน่าย ส่วนพืชเศรษฐกิจที่ทดลองแล้วได้ผลดีก็ส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกเพื่อเพิ่มรายได้ กรมชลประทานเป็นหน่วยงานหลักในการประสานการดำเนินงานในพื้นที่

6. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อยู่ที่ตำบลกะลุวอเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส สภาพพื้นที่ในบริเวณจังหวัดนราธิวาสเป็นที่ลุ่มต่ำมีน้ำท่วมขังตลอดปี หรือเป็นดินพรุ เนื้อที่ประมาณ 261,860 ไร่ เมื่อระบายน้ำออกแล้วจะแปรสภาพเป็นกรดจัด ใช้ทำการเกษตรไม่ได้ ส่งผลให้ราษฎรเป็นจำนวนมากไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง งานหลักของศูนย์คือการศึกษาวิจัยปรับปรุงและพัฒนาดินที่มีปัญหานี้ จนสามารถนำพื้นที่พรุมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตรได้ จึงนำมาเผยแพร่สู่เกษตรกรและให้การช่วยเหลือควบคู่ไปด้วย

นอกจากนี้ศูนย์ฯ ยังมีโครงการศึกษาทดลองเกี่ยวกับการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดครอบครัวแบบครบวงจรในเรื่องของยางพาราและปาล์มน้ำมัน และพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มมากขึ้น ในส่วนการพัฒนาทางเศรษฐกิจได้แก่ การพัฒนาระบบปลูกพืช การพัฒนาอาชีพทำสวนยางครบวงจร

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทั้ง 6 ศูนย์ได้เป็นสถานศึกษาวิชาสำหรับพัฒนาอาชีพและความ เป็นอยู่อย่างเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นและสังคม และทำหน้าที่เป็น **พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต** สำหรับพสกนิกรทั่วทั้งผืนแผ่นดินไทยอย่างได้ผลดียิ่ง นำมาสู่ชีวิตและความเป็นที่ดีขึ้นของราษฎรเป็นจำนวนมาก ด้วยพระอัจฉริยภาพและพระวิริยะ-อุตสาหะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ดังเคยมีพระราชวงศ์ชาวต่างประเทศมีพระราชดำรัสถึง พระองค์ว่า “ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงงานหนักที่สุดในโลก” (วาริ คัมไพวรรณ, 2537: 75)

บรรณานุกรม

- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ 2539, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการเกษตรไทย. กรุงเทพมหานคร, อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จก. (มหาชน)
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. 2527, ศูนย์ศึกษาระดับอนันต์เนื่องมาจากพระราชดำริ. กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ท.
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. 2539, 50 ปี แห่งการพัฒนาตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร, บริษัท โอ เอส พริ้นติ้งเฮาส์ จำกัด
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. 2540, แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร, บริษัท 21 เซ็นจูรี จำกัด
- สำนักราชเลขาธิการ. 2533, ประมวลพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทที่พระราชทานในโอกาสต่าง ๆ ปีพุทธศักราช 2532. กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984) จำกัด
- วารี อัมไพวรรณ. 2537, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชในหลวงของเรา. กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์ภัทรรินทร์

